

ҚЎРИҚЛАШ ХИЗМАТИ ХОДИМЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИ

Махмудова Зулфия Мехмоновна

Бухоро давлат университети ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7543445>

Аннотация: Ушбу мақолада қўриқлаш хизмати ходимлари социал-психологик компетентлик омилларининг намоён этилиши ва ривожланишини тадқиқ этиш ҳамда унинг ўзига хос ижтимоий-психологик омилларини такомиллаштириш ҳақида фикр юритилиб, қўриқлаш хизмати ходимлари социал-психологик компетентлиги ва шахсий сифатларини ривожлантирувчи ижтимоий-психологик омиллар, компонентларини аниқлаш, қўриқлаш хизмати ходимларидаги коммуникатив, эмоционал ва шахслик компонентларининг намоён бўлиши ва ривожланишини тадқиқ қилиш билан боғлиқ тадқиқот натижалари баён этилган.

Калит сўзлар: қўриқлаш хизмати ходимлари, социал-психологик компетентлиги, касбий компетентлик, компетентлик, эмоционал интеллект, касбий фаолият.

КИРИШ

Дунёда глобаллашув жараёнининг жадаллашуви, ўзига хос ижтимоий тараққиёт тамойилларига мос равишда шахсни тарбиялаш ва унга ижтимоий-психологик таъсир кўрсатиш тизимини такомиллаштиришга бўлган эҳтиёжнинг янада ортиб бораётганлигини кўрсатмоқда. Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотлар талабларига мос келувчи, интеллектуал салоҳияти юқори, кескин ўзгаришларга тез мослаша оладиган, рақобат бардош, меҳнат бозорида мутахассислар малакасига қўйилаётган талаблар даражасида самарали фаолият юритувчи шахсни шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 7 июндаги 472-сон «Психология соҳасида кадрларни тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш ва жамиятда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш чоратадбирлари тўғрисида»ги қарори ва мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация муайян даражада хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ.

Ижтимоий компетентлик-шахслараро муносабатлар жараёнида фаоллик кўрсатиш кўникма ва малакаларига эгалик, касбий фаолиятда жараёнида шахслараро мулоқотга кириша олишга айтилади. Ижтимоий-психологик

компетентлик мутахассиснинг шундай касбий фаолияти назарда тутиладики, бунда етарлича юқори даражада педагогик фаолият, педагогик муомалага урғу берилди. Бинобарин, ходимнинг ижтимоий-психологик компетентлигини унинг малакалари ва психологик сифатлар мутаносиблиги билан баҳолаш мумкин.

А.А. Дунюшиннинг фикрига кўра, шахснинг ижтимоий-психологик компетентлиги касбий фаолиятда инсонлар билан ўзаро муносабатда бўлиши учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларни амалда қўллаш олиш қобилияти ҳисобланади. Бу таъриф, муаллиф томонидан қуйидаги бир неча мулохазалар орқали аниқлаштирилган:

- а) компетентлик аниқ фаолият субъекти тавсифи сифатида қаралиши мумкин;
- б) компетентликнинг мазмуни касбий фаолиятнинг мақсади, структураси ва махсус талабларига боғлиқ;
- с) ҳиссий иродавий ва коммуникатив хусусиятлар, интеллект, шахслараро муносабатлар, ва шахснинг йўналтирилганлиги компетентликка асос бўлиб хизмат қилади.

Замонавий психологияда «эмоционал интеллект» тушунчаси кенг қўлланилиб, ушбу тушунчани фанга П. Сэлов ва Дж. Мэйерлар олиб кирдилар.

Муаллифларнинг фикрича, эмоционал интеллект – эмоцияни ифода этиш ва баҳолаш қобилияти; эмоцияни тушуниш ва эмоционал билимларга эгаллик; қолаверса, шахснинг эмоционал ва интеллектуал камолотини ўзаро бирлаштирувчи эмоционал бошқарув қобилияти ҳисобланади. “Эмоционал интеллект” терминини фанга киритилиши билан эмоционал ва билиш жараёнларининг нисбати нуқтаи назаридан тадрижий ўзгариш юз берди.

Илмий-методик адабиётларда компетенциянинг ҳам қуйидаги анъанавий таснифлари қайд этилган:

- масулиятни ўз зиммасига олиш, биргаликда қарор қабул қилишда иштирок этиш қобилиятига боғлиқ сиёсий ва ижтимоий компетенциялар;
- маданияти, тили ва дини, келиб чиқишидан қатъий назар бошқа инсонлар билан яшашга, уларни тушунишга, ёрдам беришга ва ўзаро келишмовчиликларни бартараф этишга йўналтирилган, жамият ҳаётида учрайдиган компетенциялар;
- касбий фаолиятда ва жамият ҳаётида муҳим бўлган ёзма ва оғзаки мулоқотга эгаллигини кўрсатувчи компетенциялар.

Умуман ижтимоий-психологик компетентлик-психологик муаммо сифатида қай тариқа ва қандай ўрганилганлигини таҳлил қилиш ва талқин

қилиш бугунги кунда муҳим аҳамият касб этади. Чунки ижтимоий-психологик компетентликка оид олиб борилган назарий-илмий ва амалий-услубий тадқиқотлар кўламига адекват баҳо бермай туриб, қўриқлаш хизматида фаолият юритаётган ходимларнинг ижтимоий-психологик компетентлигини касбий фаолият доирасида такомиллаштириш ва ривожлантириш масаласи ҳақида фикр-мулоҳаза юритиб бўлмайди. Юқоридаги мулоҳазалардан ҳам кўриш мумкинки, қўриқлаш хизмати ходимлари фаолиятига қўйиладиган талабларнинг анчагина масъулиятли эканлиги кўп ҳолларда ижтимоий-психологик компетентликка таъсир қилувчи омилларга боғлиқдир.

НАТИЖАЛАР.

Ижтимоий-психологик тузилмасининг замонавий талқинини илгари сурувчи олимлардан бири М.И. Бобневанинг қарашларига кўра, ижтимоий-психологик компетентлик шахс социал ривожланишининг индивидуал ва социаллашув жабҳаларини ўзаро уйғунлашуви оқибати эканлигини таъкидланганлиги бежиз эмас.

А.Л. Южанинова томонидан ишлаб чиқилган ижтимоий-психологик кўрсатмалар мазкур дастурни татбиқ этишнинг ўзига хос аҳамиятини белгилашга хизмат қила олади. Муаллиф коммуникатив компетенция ижтимоий-психологик компетентлик тушунчаси билан ўхшаш ва у социал тажрибаларни интериоризациялашуви туфайли шаклланишини, бу чексиз ва доимий кечадиган жараён эканлигини таъкидлайди.

Энди асосий натижалар шарҳига мурожаат этайлик..

Қўриқлаш хизмати ходимлари ижтимоий-психологик компетенлигини белгилашда шахс типлари муҳим аҳамият касб этади. Зеро, қўриқлаш хизмати ходимлари касбий фаолияти маълум даражадаги шахслилик хусусиятлари билан уйғунлашувни тақозо этади.

Қўриқлаш хизмати ходимлари ижтимоий-психологик компетентлиги, коммуникатив компетентлик, шахс типлари ва социал компетентлик каби омиллар орқали ривожланиши мумкин.

Экстрроверсия-“ичкаридан ташқарига йўналтирилган” деган маънони англатиб, бу типга мойил шахслар кўпроқ одамлар ичида бўлишни ёқтиришади, ўз кечинмаларини кўпроқ атрофдагилар билан баҳам кўради. Мулоқотга киришувчан, танишлар доираси кенг. Баъзи ҳолларда уларда жиддийлик етишмайди. Одамларнинг тез ишончини қозона олади ва шунингдек, тез хафа қилишга ҳам мойил.

Интроверсия-“ташқаридан ичкарига йўналтирилган” деган маънони англатиб, бу типга хос шахслар оғир, вазмин, кўнгли нозик, бепарво,

дўстлик қоидаларига қатъий амал қиладиган, мулоқот доиралар чекланган, тортинчоқ, кўпроқ ўзларининг ички дунёлари билан банд ва ёлғизликни ёқтирадиган. Таърифдан кўринадигани, бу типга мансуб шахслар социал алоқаларда, шахслараро муносабатни ижобий ташкил этадиган, ижтимоий муҳитга тез мослаша оладиган инсонлар эканлигини пайқаш мумкин.

Сўровнома натижаларини амалда қабул қилиш учун респондентларнинг жавоби холислигини англатувчи “сохталик” шкаласи кўрсаткичлари ҳам инобатга олинди.

Сўровнома талабларига кўра мазкур шкала қиймати тест меъёридагидан кичик, яъни меъёрга кўра 5 балл атрофидаги қиймат холисликка эга. Умумий ҳолатда таҳлил қилинган ходимларнинг экстрроверсия типига мансублар меъёрдаги ҳолатда экан (15,61). Бу кўриқлаш хизмати ходимларининг экстрроверт типга мансублари мулоқотманд, инсонлар орасида бўлишни ёқтирадиган, фаол, ўз туйғуларини очик ифода эта олади, вазиятларга тез мослашувчан эканликларидан далолат бермоқда. Шунингдек, ушбу типдагиларнинг социал тажрибаларни ўзлаштиришга хайрихоҳликларини сўровноманинг натижаларидан билиб олиш мумкин. Ушбу натижага кўра уларнинг невротизм шкаласи қиймати (13,41) шахснинг асаб тизимида зўриқишлар учраб туриши ва уни бошқариш имкониятига эга эканликларини кўрсатмоқда.

Тадқиқотимизда интроверт типига мансуб ходимларининг қийматлари (11,93) уларнинг анча вазмиң, асаб тизимини бошқариш имкониятига эгаликларидан далолат беради. Аммо, бизнинг мақсадимиз ходимларнинг шахс типларини эмас, балки муайян типнинг ижтимоий-психологик компетентлик шаклланишидаги таъсирини аниқлашдан иборат эди. Шунинг учун натижаларни шахс типи ва ижтимоий-психологик компетентлик муносабатларини ходимларнинг фаолият турлари асосида ёритилади.

Кўриқлаш хизмати ходимларининг ижтимоий-психологик компетентлик индекси ва шахс типлари ўртасидаги миқдорий қийматлар кузатилди (2-жадвал).

2-жадвал

Кўриқлаш хизмати ходимларининг шахс типлари ва ижтимоий-психологик компетентлик индекси кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат натижалари

Мезонлар		Шахс типлари		
		Экстрроверт	Интроверт	Невротизм
ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК	Социал-перцептив компетентлик	0,476**	-0,083	-0,467**
	Коммуникатив компетентлик	0,299*	-0,094	-0,335*
	Когнитив компетентлик	0,302*	-0,023	-0,068
	Аутопсихологик компетентлик	-0,386**	0,341*	-0,058

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$

Бунда экстрроверт типдаги ходимларнинг мулоқотни синчковлик билан олиб боришлари, суҳбатдошнинг ҳиссиёти, кечинмаси, хоҳиш истакларини тушуниш қобилиятлари яхши ривожланган экан. Бу эса уларда фаолиятларини хушқайфият билан амалга оширишлари, муносабатларда дуч келиши мумкин бўлган нохушликларни вазминлик, босиқлик ва ортиқча эҳтиросларга берилмасдан ҳал этишга кириша олишлари билан бирга, коммуникатив компетентлик қобилияти ва невротизмнинг пасайиши ҳам экстрроверт типдаги ходимлар учун характерли эканлигини кўриш мумкин.

Аmmo экстрровертларда «шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш»нинг пасайиши ва интровертлардаги ўзаро таъсирлашувларда бир оз бўлсада ўсиш ҳолати қайд этилмоқда. Буни кўриқлаш хизмати ходимларининг кузатувчанлиги, шахслараро ўзаро таъсирлашувларда вазминлик билан ёндашишлари, суҳбатдошларга муносабат билдиришда сўзларни ўз ўрнида кўйиб ишлатишлари, муомала жараёнидаги кескинликларда ортиқча асабийлашмаслик ва эҳтиёткорлик билан иш тутишлари оқибати эканлиги билан изоҳлаш мумкин.

ХУЛОСА

Тадқиқотимиз давомида кўриқлаш хизмати ходимлари социал-психологик компетентлиги омилларини ҳар бири ўзига хос динамикаси ва натижасига эга эканлиги қайд этилди ва бу услуб, ўз навбатида, ижтимоий психология фанидаги социал-психологик компетентлик самарадорлигини белгилашда муҳим аҳамият касб этиши табиий.

Кўриқлаш хизмати ходимларининг социал-психологик компетентлигини ривожланишида шахс типларининг ўрни беқиёс. Кўриқлаш хизмати ходимлариларининг касбий фаолиятига йўналтирилган талабларнинг ўсиб

борганлиги ҳамда ижтимоий тажрибаларнинг шаклланганлигига боғлиқ бўлиши мумкин.

Қўриқлаш хизмати ходимларининг социал-психологик компетентлик омиллари кўрсаткичларининг ошиши бевосита уларнинг касбий фаолиятида тажрибанинг ошиши билан бир қаторда ижтимоий кўникма ва малакалари шаклланиши билан ҳам боғлиқ.

Қўриқлаш хизмати ходимлари камолотида социал-психологик компетентликнинг роли фаолият давомийлигининг ошиши билан бир қаторда шахс ижтимоийлашувига ҳам боғлиқдир.

Умуман, қўриқлаш хизмати ходимлари шахсий ва касбий фаолияти уйғунлигининг намоён этилишида муҳим аҳамият касб этувчи социал-психологик компетентликни кўрсаткичларига баҳо беришда, уларнинг адекват мулоқотмандлиги, адекват эмоционал муносабати каби омилларини чуқур ўрганиш, таҳлил қилиш ва тегишли эмпирик хулосалар чиқариш орқали суд психолог экспертлари касбий фаолият компетентлигини таъминлаш мумкинлиги яна бир бор ўз тасдиғини топди.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. *O'smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish*. Monografiya. "Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.
2. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnostics. O'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.
3. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.
4. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.
5. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. T. 2020. -B. 820.
6. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o'gishgan bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. "Tafakkur avlodi" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
7. Olimov L.Ya., Bahronova M.O'. O'smirlar ma'naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 407-413 p.

8. Olimov L.Ya., M.B.Rasulova. O'smir shaxsi shakllanishida ahloqiy normalarning ijtimoiy-psixologik ahamiyati. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 675-683 p.
9. Олимов Л.Я. Социально-психологический подход к исследованию конфликтов. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2019 год, Выпуск 19. 379-381 ст.
10. Олимов Л.Я. Теоретические основы педагогической технологии. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2018 год, Выпуск 18. 163-165 ст.
11. Олимов Л.Я. Теоретический анализ проблемы креативности в психологии. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 23, 2021 г. С 237-241.
12. Олимов Л.Я., Жумаев Н.З. Педагогическое общение педагога со студентами. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2017 год, Выпуск 15. 198-203 ст.
13. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Диагностика Управленческих Способностей. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 2, 2020 г. С 204-209.
14. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. **Психологические механизмы девиантного поведения.** Психология XXI века. Ярославль., 2020. –С. 125-127.
15. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Стрессли вазиятларда психологик ҳимоя механизмлари ва копинг хулқ-атвор намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари. Psixologiya. Учредители: Бухарский государственный университет, 31-38.
16. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Стрессли вазиятларда психологик ҳимоя механизмлари ва копинг хулқ-атвор намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари: стрессли вазиятларда психологик ҳимоя механизмлари. Psixologiya ilmiy jurnali. 2020 йил, 4 сон 109-115 б.
17. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Ўсмирларда психологик ҳимоя механизмларининг намоён бўлишининг ўзига хослиги. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 йил, 4 сон 103-112 б.
18. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Экстремал вазиятларда копинг хулқ-атвор ва стратегиялар намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 йил, 3 сон 98-106 б.